

Kitap Deđerlendirmesi / Book Review

Tedlîsu'ş-şuyûh ve 'alâkatuhû bi'l-cehâle: Dirâse ıstılâhiyye mukârene

Abdusselâm Ebû Semha

Beyrut: Dâru'l-Muktebes, 1435/2014, 175 sayfa

Hadis ilminin nazarı planını ele alan temel klasik hadis usûlü ve mustalah eserlerinde özet olarak değinilen birçok cüz'î meselenin rivayet sahasında mukârene (karşılaştırma) yöntemiyle titiz bir şekilde incelenerek pratik tatbikinin yapılması, hadislerin isnad ve sıhhat analizinde isâbetli sonuçlara ulaşabilmek için son derece önemlidir. Bu tür karşılaştırmalı incelemelerin ve pratik tatbikin ihmali, çoğu zaman isnad kritiği girişiminde büyük hatalara ve eksikliklere yol açmakta, isabetsiz sonuçlara varılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. İşte böyle cüz'î meselelerden birisi de “tedlîs” çeşitlerinden birisi olan “*tedlîsu'ş-şuyûh*”un bazı râvilerin meçhul addedilmesi ile olan ilişkisidir.

Yüksek lisans ve doktora tezlerinin her birinde, hadis ilimlerine dair son derece önemli iki ayrı konuyu “nazarı plan” ve “pratik tatbik” boyutlarıyla karşılaştırmalı bir ıstılah çalışması olarak inceleyen Ürdünlü akademisyen Abdusselâm Ebû Semha bu eserinde, birçok hadis talebesinin mustalah eğitimi esnasında çoğu kez pratik karşılığını yeterince tasavvur etmeden hızlıca okuyup geçtiği bu cüz'î meseleyi mukâreneli ve etraflı bir biçimde ele almaktadır. Eser; biri “nazarı plan”, diğeri “pratik tatbik” boyutu olmak üzere iki ayrı incelemeden oluşmaktadır. İlki, Ürdün Krallığı Yüksek Öğrenim ve İlmî Araştırmalar Bakanlığı'nın yayımladığı uluslararası, hakemli, ilmî ve akademik bir dergi olan “el-Mecelletu'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye”de neşredilmiştir. İkinci incelemenin ana gövdesi ise Ürdün Üniversitesi İlmî Araştırmalar Dekanlığı'nın neşrettiği “Dirâsât” dergisinde yayımlanmıştır. Ancak daha sonra müellif, özellikle ikinci bölümü konuya dair başka “pratik tatbik” örnekleriyle ve nakillerle zenginleştirmiştir. İşte bu iki çalışmanın genişletilmiş hâli kitap olarak yayımlanmıştır.

Mukaddimede zikredildiğine göre müellif, İbn Hacer el-Askalâni'nin (ö. 852/1449), *Mukaddimetü İbni's-Şalâh* üzerine telif ettiği *Nuket* isimli eserinde İbn Dakikul'id (ö. 702/1302) ile “tedlîsu'ş-şuyûh” meselesindeki bir ifadesinde

görüş ayrılığına düştüğüne şahit olur. İbn Dakık konuyla ilgili olarak, “Bu tedlîsin mefsetine genince; (tedlîs edilen) kişi gizli kalıp tanınmaz ve böylece râvi meçhul hâle gelebilir.” demektedir. İbn Hacer ise onun bu ifadesine, müdelles râvinin herkes nezdinde meçhul hâle gelmeyeceğini iddia ederek itiraz eder. Aynı itirazını konuya dair İbnu’s-Sabbâğ’ın (ö. 477/1084) bir cümlesine de yönelten İbn Hacer, böyle bir râvinin ancak hadis ricâli ile onların ahvâli, nisbeleri, lakapları ve künyeleri hakkında geniş bilgi ve tecrübesi, yeterli birikimi olmayan kimseler nezdinde meçhul hâle gelebileceğini; bu hususlarda kuşatıcı bilgiye sahip âlimler katında ise böyle bir müdelles râvinin kesinlikle meçhul olmayacağını söylemektedir (s. 5, 47-48). İşte bu görüş ayrılığı müellifi şu iki sorunun cevabını aramaya sevketmiştir:

Bazı râvilerin vasfedildiği “cehâlet/meçhul oluş” ile “tedlîsu’s-şuyûh” arasında herhangi bir ilişki var mıdır?

Tedlîsu’s-şuyûh ile vasfedilmiş râvilerin meçhul addedilen hocalarının çokluğunun temelinde yatan sebep bu tedlîs midir?

Eser; giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Müellif, giriş bölümünü beş üst başlığa ayırmıştır. Konunun temelini oluşturan terimlere dair kaleme aldığı giriş bölümünden sonra, “Tedlîsu’s-Şuyûh’un Râvinin Meçhul Addedilişiyle İlişkisinin Teorik Planda İncelenmesi” adını verdiği birinci bölüme geçer. Bu birinci bölümde de beş alt konu başlığını incelemektedir. “Tedlîsu’s-Şuyûh’un Râvinin Meçhul Addedilişiyle İlişkisinin Tatbik Boyutunda İncelenmesi” adını verdiği ikinci ana bölüm ise üç ayrı alt konu başlığını içermektedir.

“Giriş” bölümü öncesinde müellif, “Mukâreneli İstılah Çalışmalarına Doğru” başlığıyla son derece öz ve kıymetli bir “Önsöz” kaleme almıştır. Önsözünde ilimlerin tarihî okumasının son derece önemli olduğuna dikkat çeken yazar, tutarlı ve sağlıklı bir metodoloji üzerine inşa edilmiş ilmî araştırma titizliğinin, bir ilmin gelişme sürecini ve geçirmiş olduğu merhaleleri büyük bir ciddiyetle incelemeyi gerektirdiğini vurgulamaktadır. Rivayet asırlarındaki “tatbikî tenkid dönemi”yle, istılahların kayıt altına alındığı “tak’id (kaideleştirme) dönemi”nin mukârenesiyle gerçekleştirilen “karşılaştırmalı istılah çalışmaları”; rivayet tenkidi kaideleri ile hadis münekkidlerinin râvi ile mervinin değerlendirilmesine dair bu kaideleri tatbik ederek tenkid ameliyesinden çıkarttıkları sonuçları ifade etmek için kullandıkları tâbir ve lafızların delâlet ettiği mânaların doğru bir şekilde tespitine ve bunların uygulanması hususunda tarihi süreçte yaşanan gelişmeleri, anlam kayması ve kırılmaları fark edebilmemize imkân sağlamaktadır.

Yazar, “Giriş” bölümünün “Muhaddislerin Bir Rivayet Tenkid Sebebi Olarak Tedlîs Olgusuna Verdikleri Önem” adını taşıyan ilk başlık altında, muhaddislerin tedlîsi yeren sözlerine yer verir ve kronolojik birkaç örnek vermek suretiyle

mustalah âlimleri nezdinde tedlisle irtibatlı konulara gösterilen ilginin erken dönemlerde başladığına değinir (s. 17-20). Mustalah kitaplarında yerini alan tedlis çeşitlerine dair konu başlıklarının yanı sıra, özellikle “tedlîsu’ş-şuyûh” meselesi hakkında ilk müstakil eseri *Muvazzâhu evhâmi’l-cem’ ve’t-tefrik* ismiyle Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) telif ettiğini belirtir (s. 20). Son olarak ise kendi kitabının, tedlîsin hakikatini ortaya koyan bu çalışmalar arasındaki konumunu açıklar ve şu ana dek hiçbir ilim ehlinin bu meseleyi kendisinin incelediği tarzda ele aldığını bilmediğini, böylece tedlis meselelerinin tetkikine dair yeni bir katkı sağlamak istediğini ifade eder (s. 21). “Giriş” bölümünün ikinci başlığında ise “Tedlîsin Lugavî Tanımı”nı incelemeye almıştır. Bu lafzın lugavî olarak “üstünü örtmek, gizlemek”, “karanlık” ve “aldatmak” olmak üzere üç ana mânada izah edildiğini ortaya koyduktan sonra, tüm bu mânaların hepsinin bulunduğu ortak noktanın “kusuru gizleyip üstünü örtmek” olduğunu açıklar. Ardından ise, istilâhî ve lugavî mâna arasındaki irtibata temas eder.

Üçüncü başlığı “Tedlîsu’ş-Şuyûh’un Istilâhî Tarihi” şeklinde olup, bu meseledeki en kapsayıcı tanımı Hatîb el-Bağdâdî’nin yaptığını söyleyerek, ilgili terimi “Müdelîs râvinin, hadis dinlediği hocasının kendisiyle meşhur ismini ya da künyesini yahut nisbesini ve yahut lakabını, tanınmasını diye hiç bilinmeyen yahut meşhur olmayan bir isimle değiştirmesidir” şeklinde izah eder. Hatîb’in öncesindeki ve sonrasındaki birtakım hadis âlimlerinin bu terime dair zikrettikleri izah veya tanımların, tedlîsu’ş-şuyûh suretlerinden yalnızca birisini içine aldığına işaret etmiştir (s. 24-33).

Dördüncü başlık ise “Tedlîsu’ş-Şuyûh’a Sevmeden Sebepler”dir. Bu başlık altında yazar tarafından kaydedilen sebeplerden bir kısmı; sahâbeden (yahut sika râvilerden) rivayet ediyormuş görüntüsü vermek, hocanın zayıflığını gizlemek, rivayette bulunduğu hocanın yaşının küçüklüğünü gizlemek, talebe ile hoca arasında vuku bulan özel bir sorun, akranlarının rivayet etmediği farklı hocalardan rivayet ediyormuş gibi görünmek, kimsenin elinde olmayan farklı bir tarife sahipmiş zannı oluşturmak, hocalarının ve rivayetlerinin çok olduğu görüntüsü vermek ve râvilerin hâfıza kuvveti ile ricâl bilgisini sınamak şeklindedir (s. 33-35). Giriş bölümü, üç alt başlığı içeren “Meçhul Râvinin Tanımı” üst başlığı ile son bulur. Yazar tarafından burada “Cehâletü’l-Ayn Kavramının Tanımı”, “Cehâletü’l-Ayn’ın Hükümü” ve “Cehâletü’l-Ayn Durumunun Nasıl Kalkacağı” alt başlıkları incelenmiş ve âlimlerin konuyla ilgili farklı görüşleri özetle ele alınmıştır (s. 35-40).

“Tedlîsu’ş-Şuyûh’un Râvinin Meçhul Addedilişiyle İlişkinin Teorik Planda İncelenmesi” ismini taşıyan birinci bölümde müellif, beş ayrı soruya beş konu başlığı çerçevesinde cevap aramıştır:

1. Râvinin, hocasının ismini, künyesini yahut lakabını değiştirmesi, bu

hocanın meçhûl’l-ayn hâle gelmesine (cehâletine) sebep olabilmekte midir? Âlimlerin bu konudaki görüşleri nelerdir?

2. Cehâlet ile tedlisü’s-şuyûh arasındaki ilişkininin farklı sûretlerde tezahürleri var mıdır?
3. Müdellislerin isimleri değiştirme ve isim üretmede izledikleri yöntemleri nelerdir?
4. Cehâlet ve isimlerin değiştirilmesiyle ilişkisi bulunması bakımından hadis ilimlerindeki diğer bazı bahisler de tedlisü’s-şuyûh’tan etkilenmiş midir?
5. Tedlisü’s-şuyûh vasfı ile anılan en meşhur râviler kimlerdir? (s. 43-44).

İlk sorunun cevabını içeren “Tedlisü’s-Şuyûh İle Cehâletü’l-Ayn Arasındaki İlişki Hakkında Âlimlerin Görüşleri” konu başlığı “Cumhurun Görüşü”, “İbn Hacer’in Görüşü” ve “Münakaşa, Analiz ve Netice” alt başlıkları çerçevesinde incelenmiştir. Yazar, İbn Hacer’in “Tedlisü’s-şuyûh müdelles râviyi asla bütün âlimler nezdinde meçhul hâle getirmez” ve “Böyle bir râvi ancak, râvilerin nisbeleri, lakapları ve künyeleri hakkında yeterli bilgi birikimine sahip olmayanlar nezdinde meçhul hâle getirir” şeklinde özetlenebilecek görüşünü (s. 48-49) beş ayrı açıdan tenkide tâbi tutup reddeder. İbn Hacer’den önce bu görüşü teyid eden hiçbir hadis âliminin tespit edilemediğini ifade eden yazar, sonuç olarak “Pratik Tatbik” bölümünde arz edeceği örneklerin, müdellisler tarafından isimleri, künyeleri yahut lakapları değiştirilen râvilerin büyük hadis münekkidleri ve ricâl âlimlerince dahi teşhil edilebildiğini şüpheye mahal bırakmayacak bir biçimde gösterdiğini söylemektedir. Hatta İbn Hacer’in bizzat kendisi için dahi bu vâkidir (s. 52).

Birinci bölümün ikinci konu başlığı “Tedlisü’s-Şuyûh ile Cehâlet Arasındaki İlişkinin Farklı Sûrette Yansımaları” ismini taşımaktadır. Yazar, râvinin meçhul addedilmesiyle neticelenmeyen tedlis, ancak en üst düzeydeki mâhir ricâl âlimlerinin farkına varıp tanıyabildiği şekilde tedlis edilmesi, kimi râvilerin, sadece bazı âlimler nezdinden meçhûl’l-ayn hâle gelmesine sebebiyet verecek tarzda tedlis edilmesi olarak sıraladığı tedlis şekillerinin her birini birer alt başlıkta örneklendirmeler üzerinden izaha kavuşturur (s. 53-61). Çokça örneği bulunan bu üç sûrete ilâveten, müellife göre ‘tedlisü’s-şuyûh yaptığı bilinen râvilerin tüm meçhul hocaları’ hakkında araştırma kapılarını sonuna kadar açacak bir biçimde var sayılması gereken dördüncü bir farazî tedlis sûreti daha vardır. Müellif, tedlisü’s-şuyûh ile meşhur olup isim, künye ve lakaplar üreten (müdellis) râvilerin varlığının ve özellikle böyle râvilerin meçhul addedilen hocalarının çokça bulunmasının söz konusu tasavvurun üzerinde durulması gerektiğini gösterdiği kanaatindedir (s. 61-62).

Birinci bölümün dördüncü konu başlığı altında ise, “Tedlîsu’ş-Şuyûh’un Diğer Bazı Hadis İlmi Çeşitlerine/Bahislerine Etkisi” incelenmiştir. Mustalah ilmi, özellikle “hadislerin sıhhati hakkında hüküm verme”, “zayıf râviler ile sikaların birbirine karıştırılması” gibi konularda başta olmak üzere birçok bahiste ‘tedlîsu’ş-şuyûh’tan kayda değer düzeyde etkilenmektedir. Zira nisbesi yahut künyesi değiştirilen bir isim, değiştirilmiş hâliyle bir başka râviyle benzerlik arz edebilmekte, hakikatte zayıf, metrûk hatta yalancı olan bir râvi, isim benzeşmesi sebebiyle sika bir râvi zannedilebilmektedir. Bu ise zayıf yahut münker sayılması gereken bir hadisin sahih zannedilmesine neden olabilmektedir.

Birinci bölümün son başlığı ise “Tedlîsu’ş-Şuyûh ile Vafedilen En Meşhur Râviler” şeklindedir. Müellif öncelikle, bu konuya dair bilgilerin iki ayrı biçimde bize ulaştığına değinir. İlki, hadis usulüne dair kaynak kitaplar bünyesinde, “tedlîsu’ş-şuyûh” filini işleyen râvilerin incelenmesine tahsis edilmiş konu başlıkları ile bu konuya dair müstakil olarak telif edilmiş eserlerdir. İkincisi ise, hadis münekkidlerinin râvilerin terceme-i hâli sırasında tedlîslerini beyan sadedindeki sözleridir. Bu hususta hem mustalah eserinde bu râvilere dair ayrı bir konu başlığı tahsis eden, hem de *Muvazâzîhu evhâmi’l-cem’ ve’t-tefrik* ismiyle ilk müstakil eseri telif eden Hatîb el-Bağdâdî’yi özellikle zikreder (s. 73-75). Son olarak ise, tedlîsu’ş-şuyûh ile tanınan en meşhur hadis râvilerinden yedisini örnek olarak takdim eder. Ardından isimlerini zikrettiği beş ayrı müdellis râviyi kitabın uygulamalı kısmını teşkil eden ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğini ifade ederek kitabın ilk ana bölümünü sonlandırır (s. 80).

Kitabın uzun bir çalışmanın sonucunda oluşan “Tedlîsu’ş-Şuyûh’un Râvinin Meçhul Addedilişiyile İlişkinin Uygulama Boyutunda İncelenmesi” adını taşıyan ikinci bölümünün giriş kısmında müellif, tedlîsu’ş-şuyûh ile meşhur olmuş râvilerin incelenmesi, bu müdellis râvilerin özellikle meçhul addedilen hocalarının incelenmesi, müdellislerin meçhul sayılan hocalarından naklettikleri rivayetler ile tanınmış hocalarından aktardıkları rivayetlerin karşılaştırmasını yapmak sûretiyle bu meçhul hocaların kim olduklarını keşfetmeye çalışmak gibi hususları ele aldığını belirtir. Bu kapsamda, tedlîsi ile meşhur beş ayrı râvinin meçhul addedilmiş hocaları arasından, tedlîsu’ş-şuyûh sebebiyle meçhul sayıldıkları anlaşılanlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

İkinci bölüm, üç ayrı üst başlıktan müteşekkildir. Bu başlıklar içerisinde bölümün ana gövdesini ve en uzun kısmını ise “Bakiyye b. el-Velîd’in Tedlîsu’ş-Şuyûh İle İsimlerini Gizlemesi Sonucu Meçhul Sayılan Hocaları” konu başlığı oluşturmaktadır. Yazar, Bakiyye’nin hocaları arasında bir kısım âlimler tarafından meçhul olarak vafedilmiş, ancak kendisinin kesin delillerle ve hadis münekkidlerinin sözleriyle meçhul olmadıklarını ortaya çıkardığı birçok râvi örneğini rivayetleriyle mukâreneli bir biçimde, ayrıntılı ve titiz bir incelemeye

tâbi tutmuştur. İkinci bölümün bir sonraki üst başlığı ise “Mervân el-Fezârî'nin Tedlîsu's-Şuyûh İle İsimlerini Gizlemesi Sonucu Meçhul Sayılan Hocaları” adını taşımaktadır. Birinci başlıktaki inceleme tarzıyla aynı minvalde kaleme alınan bu kısımda “Mervan el-Fezârî'nin Terceme-i Hâli” ve tedlîs durumu ve meçhul olmadıkları halde tedlîs sebebiyle teçhil edilen hocalarından bazı örnekler ele alınmıştır (s. 133-136). İkinci bölümün “Diğer Uygulamalar” isimli son üst başlığı altında ise tedlîsu's-Şuyûh ile tanınan üç farklı râvi incelenmiştir. Lakin müellif, bu râvilerin tedlîsleri sebebiyle teçhil edilmiş hocalarına dair örnekler az olduğundan, bunları tek bir başlık altında derlemeyi uygun görmüştür. Bu üç müdellis râvi ile tedlîsleri sebebiyle meçhul sayılmış olan hocalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hüşeym'in kendisini birçok farklı künye ile anarak tedlîs ettiği ve ittifakla zayıf bir râvi olan “Abdullah b. Meysera”nın “Ebû Abdilcelîl” künyesini Ebû Hatim er-Râzî teçhil etmiştir.
2. Hâlid b. Tahmân'ın Ebû Dâvud el-A'mâ künyesiyle meşhur Nüfey' b. el-Hâris isimli metrûk bir râvi olan hocasını “Nâfi' b. Ebî Nâfi” şeklinde tedlîs etmesi, Ali b. el-Medîni tarafından tanınmayarak teçhil edilmesine, hatta bazı hadis âlimlerince isim benzerliği olan başka bir râvi ile karıştırılarak sika zannedilmesine sebep olmuştur.
3. Ebû Hâlid ed-Dâlâtî'nin İbrâhîm es-Sâiğ isimli râviyi “Ebû Hind es-Siddîk” diyerek tedlîs etmesi sonucu bu râvi, Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer tarafından bu künyesiyle tanınmayarak meçhul addedilmiştir. Hâlbuki bu âlimler, İbrâhîm es-Sâiğ'in biyografisine kitaplarında yer vermişlerdir. Her ne kadar müellif değinmemiş olsa da, kanaatimizce bu râvinin isminin tedlîs edilmesinin sebebi rivayete dair bir kusuru gizlemek değil, hâkim siyasi otoritenin hışmına karşı duyulan korkudur. Zira hem güvenilir bir râvi ve hem de sâlih bir fakih olarak tanınan İbrâhîm es-Sâiğ, emr-i bi'l-ma'rufu sebebiyle Abbâsilerin Horasan valisi Ebû Müslim el-Horasânî tarafından Merv'de şehit edilmiştir.

Tüm bu râvilerin hakikatte meçhul olmadıkları halde, tedlîsu's-Şuyûh sebebiyle birçok hadis hâfızı ve ricâl âlimi tarafından tanınmayarak meçhul sayıldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

“Sonuç” bölümünde ise müellif, titiz ve uzun soluklu araştırmasında tedlîsu's-Şuyûhun, bazı râvilerin kim olduklarının tümüyle tanınmayıp meçhül'l-ayn addedilmesine etki ettiği ve bu sebeple müdellislerin meçhul sayılan hocalarının sayısının çok olduğu sonucuna ulaşmıştır. Zira müdellislerin, râvilerin kendileriyle tanınmadığı isimler, künyeler ve lakaplar üretme yöntemleri

çeşitlilik arz etmektedir. Bununla birlikte hadis âlimleri ve münekkid imamlar, isimleri değiştirilen bu râvilerin kim olduklarına ulaşma uğrunda takdire şayan, muazzam çabalar sarfetmişlerdir. Müellif ayrıca, ıstılah/kavram çalışmalarında ideal yöntemin; mustalah kitaplarının içerdiği “teorik kaideler” ile kaideleştirme sürecinden önceki pratik saha uygulamasını cem ederek, ortak bir tasavvura ulaşmayı sağlayan mukâreneli çalışma metodu olduğunu vurgulamaktadır.

Yazar, son olarak hadis talebelerine, kendileri tedlîsu’ş-şuyûh ile vasfedilen ve meçhul addedilen çok sayıda hocası bulunan müdellis râvilerin bu meçhul sanılan hocalarını “tedlîsu’ş-şuyûh ile meçhul sayılma arasındaki ilişki” ışığında tekrardan gözden geçirmelerini tavsiye etmektedir (s. 166). Son derece özgün sayılabilecek bu eserinde yazarın sağladığı en önemli ilmî açılım, kanaatimizce kitabını sonlandırdığı bu tavsiye cümlesinde saklıdır. Zira çalışmanın pratik tatbik boyutunun bir nevi semeresini teşkil eden bu tavsiyenin de işaret ettiği üzere, müdellis râvinin, hocasını bilinen yahut meşhur olan ismi dışında birçok farklı isimle anması neticesinde, ricâl ilminin zirve âlimleri dahi bu tür müdelles râvileri kimi zaman tanıyamayıp meçhul addedebilmektedirler. Bu nedenle, tedlîsu’ş-şuyûh ile tanınan râvilerin kendilerinden hadis rivayet ettikleri isimlerden techil edilenlerin meçhul olduklarına hükmetmeden önce, çok daha ayrıntılı ve rivayetler arasında mukâreneli titiz bir araştırmanın yürütülmesinin elzem olduğu vurgulanmalıdır.

Muhammet Abdurrahman Taşbilek

(Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)